

ΗΣΑΝ ΒΑΡΒΑΡΟΙ ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΕΠΙ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΟΥ;

I

Αἱ μαρτυρίαι τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ δὴ πρὸ τῆς καταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων εἶναι πολύτιμοι. Διὰ τοῦτο ὅλως ἰδιαιτέρως ἐσημειώθησαν αἱ κατὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὸ 1200 ἐκτοξευθεῖσαι κατηγορίαι τοῦ λογιωτάτου αὐτῆς ποιμενάρχου Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου, κατασπαρεῖσαι εἰς ὀμιλίας καὶ ἐπιστολὰς τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρός. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ κατηγοριῶν παρίστανται οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ τέλους τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος ὡς βάρβαροι, μὴ ἐννοοῦντες τὰς εἰς λογίαν γλῶσσαν προσφωνήσεις τοῦ ἱεράρχου, λησμονήσαντες τὸ ἔνδοξον τοῦ Ἰοστεφοῦς ἄστεως παρελθόν καὶ τὰς πνευματικὰς τῶν ἰδίων των προγόνων ἐνασχολήσεις. Ἡ κατηγορία εἶναι βαρεῖα. Ἐχομεν ἀσφαλῶς ὑπ' ὅψιν ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν εἶναι πλέον ἢ πόλις τοῦ Περικλέους οὔτε καὶ τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ ἢ τῶν διδασκαλείων εἰς αἷ ἐφοίτησαν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι. Ἀλλ' εἶχον ἄραγε τοσοῦτον ἐκπέσει ὥστε νὰ εἶναι βαρβαρόφωνοι καὶ ἄγευστοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ μακρὰν πάσης ἐπιγνώσεως τῆς ἰδίας των πνευματικῆς παραδόσεως;

Τὸ θέμα, νομίζω, ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν ἀφ' ἧς ὁ πρὸ τετραετίας μόλις ἀποθανὼν Ρῶσος ἱστορικὸς Vasiliev ἐπελήφθη αὐτοῦ διὰ τῶν κατωτέρω: « Εἰς τὸν βαρβαρισμὸν ὁ ὁποῖος ἔπνιγε τὰς Ἀθήνας, περὶ τοῦ ὁποίου ὀμιλεῖ ὁ Μιχαήλ, καθὼς καὶ εἰς τὴν διαφθορὰν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δύναται κανεῖς νὰ ἴδῃ ἵχνη τινὰ τῆς σλαβικῆς ἐπιρροῆς. Ἐπὶ πλέον μερικοὶ ἐπιστήμονες, ὡς ὁ Θεόδωρος Οὐσπένσκη, θεωροῦν δυνατὴν, βάσει τῶν ἔργων τοῦ Μιχαήλ, τὴν κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ὑπαρξίν περίξ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ σπουδαίου φαινομένου τῶν σλαβικῶν κοινοτήτων καὶ τῆς ἐλευθέρας ἰδιοκτησίας τῶν γεωργῶν. Ἐγὼ προσωπικῶς (ὁ Vasiliev) δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω πρὸς αὐτὴν τὴν ἄποψιν »¹.

1. A. A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire 324 - 1453. Madison 1952, σσ. 493 - 494 (Πρὸβλ. ἑλλην. μετάφρασιν Σαβράμη, Ἀθῆναι 1954, σ. 607).

Διὰ τοῦ συντόμου τούτου μελετήματος, ἀφοῦ δώσω περιεκτικὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου, θὰ προσπαθῶ νὰ ἐρμηνεύσω τὰς κατὰ τῆς ἀμουσίας τῶν Ἀθηνῶν αἰτιάσεις του καὶ διατί ἐθεώρει ὁ σοφὸς ἱεράρχης ἀποβαρβαρωθέντας τοὺς Ἀθηναίους τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Πρὸς τοῦτο θὰ καταφύγω καὶ εἰς ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν διαθέσεών του ἀπέναντι τῆς ἐνδόξου πόλεως.

II¹

1. Γέννησις, καταγωγή, ὄνομα τοῦ Μιχαήλ. Μιχαήλ ὁ Χωνιάτης, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἀνήκει εἰς ἄγνωστον πῶς ὀνομαζομένην οἰκογένειαν. Τὸ οἰκογενειακὸν του ὄνομα δὲν γνωρίζομεν· Χωνιάτης λέγεται ὡς γεννηθεὶς (1138) εἰς τὰς Χώνας τῆς Φρυγίας, τὰς ἀρχαίας Κολοσσάς, πρὸς τοὺς κατοί-

1. Βασικὴ ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Μιχαήλ : Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, *Τὰ Σωζόμενα...* ὑπὸ Σπυρίδωνος Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις Α' 1879, Β' 1880. Ἐπεκρίθη ὑπὸ : Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου, Ἐπίκρισις τῆς Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου ἐκδόσεως τοῦ Μιχαήλ Ἀκομινάτου, ὑπὸ —, Ἀθήνησιν 1883.

Μετὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἐπηκολούθησεν : Ἀρσενίου (Ρώσου ἐπισκόπου), Μιχαήλ Ἀκομινάτου Κατηχήσεις, Νονγορόδ 1901 (τέσσαρες ἀνέκδοτοι : ἡ 5^η, 8^η, 9^η καὶ 19^η ἐκ τοῦ κώδ. 230 τῆς Μόσχας), Βασιλείου (Γεωργιάδου, εἰτα πτρχ. Κωνσταντινουπόλεως), Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου, μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν, Λόγοι, Ἀθῆναι 1882. (Ἐν σσ. 1-31 : Εἰς τὴν τριήμερον καὶ ζωαρχικὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου...). Φερδινάνδου Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, Ἀθῆναι 1904 : Α' σσ. 295-296 : ἀπόσπασμα 8^{ης} κατηχήσεως. Β' (ὅπου τὸ ἐπίμετρον σ. 657 ἔξ. σχεδὸν ὅλον περὶ τοῦ Χωνιάτου) σσ. 677-725 : 8^η καὶ 26^η κατηχήσεις (ὁ Λάμπρος ἠγνώνει ὅτι τὴν 8^{ην} εἶχε προεκδώσει ὁ Ἀρσένιος). Ὁ αὐτὸς Σπ. Λάμπρος ἐξέδωκε τὴν μὲν 14^{ην} κατήχησιν ἐν ΝΕ 6, 1909, σσ. 3-30, τὴν δὲ 19^{ην} μερικῶς αὐτόθι 13, 1917, σσ. 359-361. Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Ἡ ἀνέκδοτος ἐρμηνεία τοῦ Μιχαήλ Ἀκομινάτου εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου ΕΕΒΣ Ε', 1928, σσ. 19-30 (τὸ κείμενον σσ. 23-30, ἐκ καταλοίπου τοῦ Σπ. Λάμπρου). Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Αἱ ἀνέκδοτοι κατηχήσεις τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαήλ Ἀκομινάτου, ΠΑΑ 3, 1928, σσ. 296-315 (ἀνεκοινώθησαν, ἐσχολιάσθησαν κατὰ τὸ κατάλοιπον τοῦ Λάμπρου, περὶ οὗ συντόμως ὁ αὐτὸς Δυοβουνιώτης, ἐν ΝΕ 21, 1928, σσ. 411-420. Τὸ κατάλοιπον τοῦτο πρέπει νὰ εὑρεθῇ καὶ δημοσιευθῇ ὁλόκληρον).

Ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ Χωνιάται ἀνήκουν εἰς ἓνα ἄλλον κόσμον, ἀλλότριον τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ μικρασιατικοῦ, παρετήρησεν ὁ γράψας περὶ αὐτῶν ὠραίας γραμματολογικὰς σελίδας Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους 4, σσ. 629-639.

Περὶ τοῦ Μιχαήλ γραμματολογικῶς καὶ βιβλιογραφικῶς πρβλ. Krumbacher - Σωτηριάδην, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας Β', 1900, σσ. 124-127.

Τελευταία μονογραφία ἐπὶ τοῦ θέματος : Michael Choniates metropolit von Athens (Ca 1138 - Ca 1222) von Georg. Stadtmüller, Roma 1934 (Orien-

κους τῶν ὁποίων ἐπέστειλεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἐκ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς των ἀπεκλήθησαν Χωνιάται τόσοι ὁ Μιχαήλ, ὅσον καὶ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ὁ ἱστοριογράφος Νικήτας. Ἐν τούτοις εἶχεν ἐπικρατήσει νὰ λέγεται ὁ Μιχαήλ Ἀκομινάτος. Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἶναι ἀνύπαρκτον καὶ προῆλθεν ἐκ λάθους τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς γενομένης τὸ 1557 ὑπὸ τοῦ Wolf, ὅτε ἡ γενικὴ Choniatae μετεβλήθη, ἄγνωστον πῶς¹, εἰς Acominati, καὶ τὸ λάθος ἐπαναλαμβάνετο μέχρι τοῦ 1934, ὅτε τὸ ἀνεσκεύασεν ὁ Stadtmüller².

Ὁ Μιχαήλ ἦτο πρωτότοκος καὶ ὑπὸ τῶν γονέων του προωρίσθη διὰ τὸ ἱερατικὸν στάδιον, ἐτέθη δ' ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ μητροπολίτου Χωνῶν Νικήτα, ὁ ὅποιος ἐγένετο καὶ ἀνάδοχος τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ ἱστοριογράφου, ἀδελφοῦ τοῦ Μιχαήλ.

2. Βίος. Εἰς ἡλικίαν 36 περίπου ἐτῶν ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου διωρίσθη ὑπογραμματεὺς τοῦ πατριαρχείου ἐπὶ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Βορραδιώτου (1178-1183). Ἐθεωρεῖτο ὡς μαθητὴς τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης ἀλλὰ μᾶλλον ἐγένετο μαθητὴς τοῦ τότε μὲν διακόνου, εἴτα δὲ μητροπ. Μύρων τῆς Λυκίας Εὐσταθίου Πλήν τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμένων ἐσχετίσθη μετ' ἄλλων σοφῶν κληρικῶν καὶ λογίων ἀνδρῶν, ἐν οἷς ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης (ὁ εἴτα Νέων Πατρῶν). Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἠδυνήθη ὁ ἴδιος ὁ Μιχαήλ νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὸν ἀδελφόν του Νικήταν.

Ἡ σταδιοδρομία τοῦ Μιχαήλ ἤρχισεν ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴν αὐλὴν, ὅπου ὑπηρέτησεν ὡς ὑπογραμματεὺς, καὶ ὅθεν ἐξελέγη μητροπολίτης Ἀθη-

talia Christiana vol. XXXIII, 2). Πρβλ. κρίσεις τοῦ βιβλίου ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, «Ἑλληνικά» 7, 1934, σσ. 327-328, καὶ Κ. Μπόνη, ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, σσ. 493-498. M. Wellnhof er, ἐν BZ 35, 1935, σσ. 106-109. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Θεολογία 13, 1935, σσ. 182-186.

Ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἀθηναϊκὰ ἐκ τοῦ ιβ' καὶ ιγ' αἰῶνος, περ. «Ἀρμονία» 3, 1902, σσ. 284-285 ἐξέδωκε τοῦ Μιχαήλ ἀνεπιγράφους 27 στίχους πρὸς τὴν Θεοτόκον (αὐτόθι, σσ. 211-212 καὶ μονωδίαν ἀνεπίγραφον ὡσαύτως πρὸς αὐτόν). Ὁ αὐτὸς Ἀ. Παπ. Κεραμεύς περιέλαβε ταῦτα ἐν τῷ βιβλίῳ του Noctes Petropolitanae, Πετρούπολις 1913 (1914), σσ. 208-248: Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου... Ἐπιστολαὶ πρὸς Εὐθύμιον τὸν Τορνίκην καὶ πρὸς Ἰωάννην Ἀπόκαυχον μητροπολίτην Ναυπάκτου. Τοὺς περιλαλήτους στίχους τοῦ Μιχαήλ διὰ τὰς Ἀθήνας ἐπανεξέδωκεν ἐκ τριῶν κωδίκων ὁ S. G. Mercati, Intorno alla elegia di Michele Acominato sulla decadenza della città di Atene «Εἰς μνήμην Σπυρ. Λάμπρου» 1935, σσ. 423-427 (πρβλ. αὐτοὺς ἀνατυπούμενους περαιτέρω σσ. 108-109).

1. Νέα καὶ πιθανὴ τις ἐξήγησις ἐδόθη ἐσχάτως ὑπὸ V. Grumel, De l'origine du nom Ἀκομινάτος, ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953, σσ. 165-167.

2. Τὴν ἄποψιν ταύτην δὲν δέχονται ὅλοι, ὁ Κ. Μπόνης π.χ. Ἐνθ' ἄνωτ. Κακὸν κατάλοιπον τοῦ σφάλματος εἶναι ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀκομινάτου, ἡ ὁποία πρέπει νὰ μετονομασθῇ εἰς Χωνιάτου.

νῶν (κατ' ἄλλους μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1175 - 1178, ἀσφαλέστερον δὲ¹ κατὰ τὸν Λάμπρον μόλις τὸ 1182).

Αἱ Ἀθῆναι τότε² πολιτικῶς ἀνῆκον εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, μετὰ δὲ τῆς περὶ τὴν πόλιν περιοχῆς ἀπειτέλουν τὴν ἐπαρχίαν Ἀθηνῶν, τὸ ὄριον, ὡς ἔλεγον οἱ σύγχρονοι, καὶ ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρῶτου τοῦ θέματος, ὁ ὅποιος ἐπεσκέπτετο τὴν πόλιν καὶ ἐλάμβανεν ἀπὸ τοὺς κατοίκους « προσκυνητικὸν » φόρον. Τὸ ἄστυ εἶχε τύχει βασιλικῶν ἀπαλλαγῶν αἱ ὁποῖαι, μολονότι ἀνανεούμεναι, δὲν ἔσωζον αὐτὸ ἐκ τῶν ἀκορέστων φοροσυλλεκτῶν καὶ τῆς βυζαντινῆς γραφειοκρατίας, ἥ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν θαλασσίων πειρατῶν, δηλούντων ἰδίᾳ τὴν περὶχωρον ὑπαίθρον³. Οὐδ' ἦσαν ἀσυνήθεις ἑκτακτοὶ φόροι.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς, αἱ Ἀθῆναι ἦσαν μητρόπολις, εἰκοστὴ ὀγδόη κατὰ τάξιν, ἔχουσα ὑποκειμένας ἑνδεκα ἐπισκοπάς, ἀπὸ Εὐρίπου καὶ Σκύρου μέχρις Ἀνδρου καὶ Σαλῶνων. Ἐν τούτοις ἡ πόλις ἔφθινεν οἰκονομικῶς καὶ οἰκοδομικῶς καὶ οἱ κάτοικοι ἔρρεπον πρὸς ἀποδημίαν. Οἱ γεωργοὶ τῆς περιοχῆς ἐπιέζοντο καὶ δὲν ἦσαν ἀσφαλεῖς, οἱ ἄστοι ἦσαν φιλαπόδημοι καὶ πρὸς εὗρεσιν τύχης ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν. Λόγιοι ἄνδρες, ὅσοι καὶ οἱ τοῦλάχιστον θὰ ἤθελεν ὁ Χωνιάτης, δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰς Ἀθήνας. Οὕτως ἡ διαμονὴ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐνὸς μητροπολίτου ἐρχομένου μετὰ πληθύος βιβλίων καὶ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν ἦτο εὐχάριστος. Οἱ ἄνθρωποι εἶχον βεβαίως συνείδησιν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' εἰς αὐτοὺς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνεύρη τις τοὺς θαμῶνας τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς καὶ τοῦ θεάτρου ἢ τοὺς συγκροτοῦντας τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἐξ ἄλλου ἡ θεολογικὴ μόρφωσις τοῦ Μιχαὴλ ἦτο ἡ συνήθης καὶ τὰ θεολογικά του ἐνδιαφέροντα μᾶλλον πτωχά. Αἱ Ἀθῆναι τοῦ ιβ' αἰῶνος ἦσαν τὸ προσκύνημα τῆς Θεομήτορος (ὁ Παρθενὼν εἶχε μεταβληθῇ εἰς ναὸν τῆς Θεοτόκου πρὸ πολλοῦ καὶ ἐτύγχανε μεγάλου σεβασμοῦ, ἡξιούτο δὲ ἀξιολόγων βασιλικῶν δώρων). Ὁ νέος μητροπολίτης δὲν εὗρισκει ἀνθρώπους διὰ νὰ συζητῇ μὲ αὐτοὺς ἀρχαιολογίαν ἢ περὶ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων. Ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν γράφει, τὰ πλήρη μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν κείμενά του, δὲν γίνονται ἀντιληπτὰ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ἐπαρχιώτας, τοὺς εἰθισμένους ἀπὸ αἰώνων εἰς τὴν ἱερὰν ὑμνογραφίαν, συναξαριογραφίαν καὶ ρητο-

1. Πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτην, ΠΑΑ 3, 1928, σ. 308.

2. Πρβλ. Σπ. Λάμπρου, Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους, Ἀθῆναι 1878. Ὁμοίως W. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204 - 1566) μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων, ἐν Ἀθήναις 1909 - 1910, Α' - Β' ἰδίᾳ Α' 24 ἐξ., 51 ἐξ., 106 ἐξ.

3. Περὶ τῶν ἐκ τῶν πειρατῶν δεινῶν πολλαχοῦ ὁμιλεῖ ὁ Χωνιάτης καὶ ἐν τῇ ὀγδόῃ κατηχήσει (πρβλ. παρὰ Φ. Γρηγοροβίου, Ἱστ. πόλεως Ἀθηνῶν Β', σσ. 702 - 708 τὸ κείμενον ἐκδοθὲν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου), μετὰ μεγάλης ζωηρότητος

ρικὴν. Ὁ Μιχαὴλ εὐρίσκει ἑαυτὸν ἀπομεμονωμένον εἰς τὸν ἱερὸν βράχον καὶ ἐκπαῖ ἐναντίον τοῦ ποιμνίου του διὰ χαρακτηρισμῶν ἀδίκων, «φοβεῖται ἀγροικισθῆναι κινδυνεύσειν ἀφ' ἧς ἔλαχε παροικεῖν τὰς σοφὰς Ἀθήνας». Συντάσσει στίχους, ὅπου ἀποκλαίει τὴν παρακμάσαν πόλιν, ὅπου δὲν ἀκούονται πλέον οἱ ρήτορες καὶ ἡ Πνύξ σιγᾷ. Τέλος ἢ ταξιδεύει ὁ ἴδιος πρὸς τὸ κέντρον, ἢ ἀλληλογραφεῖ μὲ σπουδαίους συγγενεῖς του καὶ πολιτικούς ἢ κληρικούς τῆς ἐποχῆς, καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν — συντασσομένων εἰς τὴν προσφιλεῖ αὐτῷ γλῶσσαν καὶ γεμουσῶν μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν — ἱκανοποιεῖ τὸ πάθος του ὡς ἀρχαιοφίλου. Ἄλλη διέξοδος τοῦ Μιχαὴλ εἶναι ἡ φροντίς τῆς ὑπερασπίσεως τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς πραιτώρας ἢ ἄλλους ἀξιωματούχους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνει προσφωνήσεις ἢ τὰς ὑπερβασίας τῶν ὁποίων καταγγέλλει εἰς ἀναφορὰς πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τοιαύτη ἀναφορά, κείμενον ἐξαιρετικῆς σημασίας, εἶναι τὸ ὑπομνηστικὸν πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον¹.

Τὴν μακρὰν ἀρχιερατείαν τοῦ Χωνιάτου ἐν Ἀθήναις ἐποίκιλεν ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς πόλεως τοῦ ἀρχοντος τῆς Ἀργολίδος Λέοντος τοῦ Σγουροῦ. Τὸ πρᾶγμα σιγᾷ ὁ ἴδιος, παραδίδει ὅμως Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως εἰς τὴν ἐνθάρρουνσιν τῶν κατοίκων ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως αὐτῶν².

Τὸ 1204, ἀλούσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Βονιφάτιος ὁ Μομφερατικὸς κατέρχεται ἀπὸ βορρᾶ καὶ καταλαμβάνει τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἐγκαθίσταται λατινικὸς κληρὸς. Ἐπομένως ὁ Μιχαὴλ δὲν ἔχει πλέον θέσιν εἰς τὸν ἱερὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀναγκάζεται ν' ἀπέλθῃ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἀφοῦ μάλιστα εἶδε τὴν βιβλιοθήκην του νὰ καταστρέφεται ἢ νὰ πωλῇται³. Κατ' ἀρχὰς μετέβη εἰς Θήβας, ἐκεῖθεν δι' Αὐλίδος διεπεραιώθη εἰς Θεσσαλονίκην, εἶτα κατῆλθεν εἰς Εὐβοίαν, ὅπου μετὰ τὴν Χαλκίδα καὶ τὴν Ἐρέτριαν κατέληξεν εἰς Κάρυστον. Ἐκεῖ ἦτο ἐπίσκοπος ὁ φίλος του Δημήτριος, εἶχε δὲ καὶ περιουσίαν ὁ Χωνιάτης. Τὸ 1205 ἐγκατεστάθη εἰς Κέων (Τζιάν), ἔδραν ὑποκειμένης αὐτῷ ἐπισκοπῆς, ἀναμένων καλυτέρας ἡμέρας, ὅπου ἔρχονται τὰ νέα τῆς ἰδρυθείσης αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας καὶ ἡ πρόσκλησις Θεοδώρου τοῦ Α', ὅπως ὁ σοφὸς ἱεράρχης εὐρεθῇ πλη-

1. Βλέπε αὐτὸ εἰς τὸ τέλος, Παράρτημα 1, σσ. 106 - 108 τοῦ παρόντος.

2. Πρβλ. Γρηγορόβιον, "Ενθ' ἄνωτ. Α', σσ. 366 - 368.

3. Περὶ τῆς βιβλιοθήκης του καὶ τῆς τύχης της ὁμιλεῖ εἰς ἐπιστολὴν «τῷ Εὐρίπου κύρ Θεοδώρῳ», ὅπου μεταξὺ ἄλλων: «Πολλὰ καὶ παντοῖα, ὡς οἶδας, βιβλία ἔκ τε τῆς μεγαλοπόλεως κατήγαγον καὶ ἐν Ἀθήναις προσεκησάμην...». Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 295, 20-22. Πρβλ. καὶ Σπ. Λάμπρου, Περὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ μητροπολίτου Ἀθηναίων Μιχαὴλ Ἀκομινάτου «Μικταὶ Σελίδες» Ἀθῆναι 1905, σσ. 407 - 415.

σίον τοῦ ἐκεῖ διατρίβοντος ἀδελφοῦ του Νικήτα¹. Τὸ 1215 ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθήνας ἀλλ' ἀναγκάζεται πάλιν νὰ φύγῃ, διὰ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Προδρόμου παρὰ τὰς Θερμοπύλας, ὅπου ἔρχεται ἡ θλιβερὰ εἵδησις τοῦ θανάτου τοῦ αὐταδέλφου του. Ὁ γηραιὸς μητροπολίτης θρηνεῖ ἀνθρωπίνως διὰ τὴν συμφορὰν. Τὸ τέλος τὸν εὐρίσκει περὶ τὸ 1222 εἰς τὴν ἐν λόγῳ Μονὴν Βοδονίτσης, ἐνῶ ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ἀνατολὴ στενάζουν ὑπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τὰ ἑλληνικὰ κράτη ἀγωνίζονται διὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ.

3. Ἔργον. Δύο τινὰ κατέστησαν ἀξίας ἐνδιαφέροντος τὰς συγγραφὰς τοῦ Μιχαήλ. Ἀφ' ἐνὸς ἡ ἀρχαιομάθειά του καὶ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, καὶ ἔξ ἄλλου αἱ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν καταστάσεως εἰδήσεις. Τὸ ὅτι ἔζησε κατὰ τὸν ιβ' αἰ. εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου του ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου, ὁ ὁποῖος ἐξετίμησε ζωηρῶς καὶ τὴν ἀξίαν τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν ἔργων τοῦ Χωνιάτου.

Μίαν ἔκδοσιν τῶν ἰδίων του ἔργων εἶχεν ἤδη ἐτοιμάσει ὁ Μιχαὴλ καὶ πρὸς τοῦτο ἔγραψε τὴν προταχθεῖσαν «*Προθεωρίαν εἰς τὴν παροῦσαν βίβλον τοῦ ἀγιοτάτου μητροπολίτου Ἀθηναίων Κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Χωνιάτου*»². Περιλαμβάνονται δ' ἐκεῖ: α) Πρὸς τοὺς αἰτιωμένους τὸ ἀφιλένδεικτον (λόγος), β) Ἐγκώμιον εἰς τὸν μακάριον μητροπολίτην Χωνῶν κὺρ Νικήταν, γ) Λόγος εἰς τὸν πατριάρχην κὺρ Μιχαὴλ ἐκδοθεὶς τινι τῶν ζητορευόντων, δ) (Λόγος) εἰσβαστήριος ὅτε πρῶτον τὰς Ἀθήνας ἐπέστη, ε) Κατήχησις πρώτη, ς) Ὁμιλία εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως³, ζ) Ὁμιλία εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, η) Προσφώνημα εἰς τὸν πραιτώρα κὺρ Νικηφόρον τὸν Προσοῦχον τὰς Ἀθήνας ἐπισταντα, θ) Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Λεωνίδην καὶ τὴν συνοδείαν αὐτοῦ, ι) Προσφώνημα εἰς τὸν πραιτώρα κὺρ Δημήτριον τὸν Δριμὺν τὰς Ἀθήνας ἐπιστάντα, ια) Ὁμιλία περὶ τοῦ τίς ὁ σκοπὸς τοῦ σύνθετον πλασθῆναι τὸν ἄνθρωπον⁴, ιβ) Θρη-

1. Εἰς μάτην ἐκαλεῖτο ὁ Μιχαὴλ νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου. Περὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν Ἰω. τοῦ Ἀποκαύχου, περ. «*Ἀρμονία*» 3, 1902, σ. 286: «*Ἀλλ', ὦ ψυχῶν σῶτερ, ἀλλ' ὦ αἰείδρομε ἦλιε, πῶς ἐκ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἀνωτερικῶν πρὸς τὰ κατώτερα ταῦτα τὰς κινήσεις ποιούμενος ἐν τῇ τοῦ Προδρόμου ἐστηρίχθης μονῇ κατὰ τοὺς τῶν ἀστέρων μνημονευομένους, ἀλλ' ἐστηριγμένους εἰς ἀμετάβατον*;».

2. Α', σσ. 3-5. Ὁ Λάμπρος ἐθεώρει γραφεῖσαν ταύτην οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ ἀλλὰ τρίτου τινός.

3. Περιλαμβάνεται καὶ ἐν τῷ κώδ. 457 (κβ' τὴν σειρὰν) τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης. Περὶ Ἰ. Σακκελίωτος, Κατάλογος..., Ἀθ. 1892, σ. 90.

4. Ἡ ὁμιλία αὕτη κακῶς ἀπεδόθη εἰς τὸν Χωνιάτην, ἐνῶ εἶναι Γερμανοῦ τοῦ Β', περὶ Λάμπρου, ΝΕ 11, 1914, σ. 337.

νοῦδία ἐπὶ τῷ μακαρίτῃ κὺρ Θεοφυλάκτῳ τῷ Βελισσαριώτῃ, ιγ) Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν βασιλέα κὺρ Ἰσαάκιον τὸν Ἀγγελον, ιδ) Ἐπιτάφιος εἰς μακαρίτην ἀρχιμανδρίτην τῶν ἐν Ἀθήναις μοναστηρίων κὺρ Νεόφυτον, ιε) Μονοῦδία εἰς τὸν ἁγιώτατον Θεσσαλονίκης κὺρ Εὐστάθιον, ις) Προσφώνημα εἰς τὸν γυναικάδελφον τοῦ βασιλέως καὶ λογοθέτου κὺρ Βασίλειον τὸν Καματηρόν, ιζ) Προσφώνημα εἰς τὸν μέγαν Δοῦκα τὸν Στρουφνόν, ιη) Ἀπόσπασμα ὁμιλίας εἰς τὸν ὅσιον Μαρτινιανόν, ιθ) Μονοῦδία εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ κὺρ Νικήταν τὸν Χωνιάτην, καὶ τέλος κ) Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα κὺρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν.

Ὁ Λάμπρος ἐν τῷ Β' τόμῳ τῶν Σωζομένων ἐδημοσίευσεν καὶ 180 ἐπιστολάς τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Εὐστάθιον Θεσσαλονίκης, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μιχαὴλ Νικήταν, τοὺς συγγενεῖς του Βελισσαριώτας, πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου Ἰωάννην Ἀπόκαυχον, πατριάρχας, ἀρχιερεῖς κ.λ. συγχρόνους, καθὼς καὶ τινὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολάς διαφόρων προσωπικοτήτων. Ὁμοίως παιγνιώδεις τι «Σχέδος» καὶ τινὰ ποιήματα εἰς κλασσικὰ μέτρα (ἰάμβους, ἑξαμέτρους) καὶ ἀττικὴν γλῶσσαν¹. Ἐκ τούτων ἰδιαίχουσιν σημασίαν ἔχουν οἱ 30 στίχοι οἱ γραφέντες διὰ τὰς Ἀθήνας. Ὑπάρχουν ἀκόμη σποραδικῶς ἢ τμηματικῶς ἐκδεδομένα ἔργα τινὰ τοῦ Ἀχομινάτου². Ἐξ αὐτῶν σημαντικωτέρα εἶναι ἡ σειρὰ τῶν «Κατηχήσεων», λόγων τοὺς ὁποίους κατ' ἔτος καὶ κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Τυροφάγου (1182 - 1202) ἀπήγγελλεν ὁ Μιχαὴλ ἐν Ἀθήναις³.

Τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ὄγκου, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, τὸ ἔργον τοῦ Μιχαὴλ δὲν εἶναι μέγα. Εἷς τινὰς μονοῦδίας (ἐπιμνημοσύνους ὁμιλίας) καὶ εἰς ὑπομνήματα, κάπου κάπου δὲ καὶ εἰς τοὺς στίχους καὶ τὰς ἐπιστολάς του μόλις διαφεύγει κάποια πνοή. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως τὸ ἔργον του εἶναι ἔργον ξηροῦ *pedant* (σχολαστικοῦ), τὸ ὁποῖον δὲν ἀποβλέπει εἰμὴ εἰς τὴν ἐπίδειξιν μιᾶς ματαίας σοφίας, ἀχρήστου διὰ τὸ ποιμαντικόν του ἔργον,

1. Εἰς τὸ Ἐπίμετρον τοῦ Β' τόμου τῆς Ἱστορίας τῆς πόλεως Ἀθηνῶν τοῦ Φ. Γρηγοροβίου, σσ. 726 - 729 ἐξέδωκεν ὁ Λάμπρος (τέσσαρα) ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ Χωνιάτου, ἀναδημοσιεύσας ὡς πέμπτον ἐκ τῆς «Ἀρμονίας» τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθ. Παπ. Κεραμέως δημοσιευθὲν στιχοῦργημα εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἐκ τῶν τεσσάρων ποιημάτων οἱ στίχοι εἰς Μαρίαν τὴν Αἰγυπτίαν προσγράφονται καὶ εἰς τὸν Μ. Φιλῆν. Πρβλ. Λάμπρον, ΝΕ 3, 1906, σσ. 477 - 479.

2. Πρβλ. ἄνωτ., σ. 89, σημ. 1.

3. Μία νέα ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Χωνιάτου εἶναι πάντοτε ἀναγκαία. Εἰς τὴν μελέτην τοῦ Stadtmüller δὲν ἀναγράφονται πάντοτε οὐδ' ὅλη ἡ βιβλιογραφία οὐδ' ὅλη ἡ χειρὸς παράδοσις. Οὕτω π.χ. Ὁ λόγος εἰς τὴν τριήμερον καὶ ζωαρχικὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου... εὐρηται εἰς τὸν κώδ. 39 (ιδ' αἰ.) φ. 245 (Τριφύδιον) τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Παναγίας. Πρβλ. ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 279 - 280. Εἰς νέαν ἔκδοσιν πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λάμπρου γενόμεναι νέαι ἀναγνώσεις ἐν ΝΕ κ.ά.

καθὼ μὴ εὐρισκούσης ἀνταπόκρισιν εἰς τοὺς συγχρόνους. Ὁ Μιχαὴλ βλέπει τὸν κόσμον μέσῳ τῶν συγγραφέων, τῆς γραμματικῆς, τῆς μυθολογίας, τῶν ἀπείρων χωρίων διὰ τῶν ὁποίων σκέπτεται, ὁμιλεῖ, ἐκφράζεται.

Εὐλογον εἶναι ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν μορφώνεται προσωπικότης καὶ ὅτι ἀπέχομεν παρασάγγας οὐ μόνον ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Χρυσοστόμου ἢ τοῦ Φωτίου, ἀλλ' ἀπὸ αὐτὴν τὴν φωτεινὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν περὶ τὰ δημώδη περιέργειαν τοῦ Εὐσταθίου.

4. Γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα τοῦ Μιχαὴλ εἶναι κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν καθαρότητα τοῦ λόγου τῆς Ἀννης Κομνηνῆς ἢ τοῦ Ψελλοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Εὐσταθίου, ὁ Μιχαὴλ νοθεύει τὸν κατὰ παράδοσιν ἀττικίζοντα λόγον διὰ τῆς εὐρυτάτης χρησιμοποίησεως ἐπικῶν στοιχείων ὅλως ἀπροσαρμόστων πολλάκις πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὕλην περὶ τῆς ὁποίας γράφει. Τὸ κακὸν ἐπαυξάνει διὰ τῆς χρησιμοποίησεως συνθέτων καὶ ἄλλων λέξεων μὴ ἀπαντωσῶν εἰς τοὺς κλασσικούς, τὰς ὁποίας κατὰ τινὰ ἀναλογίαν ἐσχημάτισεν ὁ ἴδιος (ἢ καὶ παρέλαβεν ἀπὸ ἄλλους ὁμοτέχνους του). Οὕτω τὸ ὕφος ἀποβαίνει σκληρόν, περίτεχνον, ἀνατολικόν, ἐπιβαρυνόμενον ἀπὸ ἄχρηστον κόσμον. Αἱ ἐντυπώσεις τοῦ ἀναγνώστου ὑφίστανται τὴν δοκιμασίαν τῆς ἐμμέσου κατανοήσεως καὶ ἡ ὑπάρχουσα πνοὴ (ὁσάκις, σπανιώτερον, συναντᾶται) ἀφανίζεται πρὶν ἢ ζωογονήσῃ τὸ ἔργον.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ἐποχὴ καὶ ἡ γραφειοκρατία δὲν ἀφήνουν ἀνεπηρέαστον τὸν συγγραφέα. Οὕτω χρησιμοποιεῖ πλῆθος λέξεων τῆς κοινῆς διὰ πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐκφράσῃ (*πραίτωρ, ὁφερενδάριος, καστρηνός, δροῦγγος*), ἢ τῆς κρατικῆς ὀρολογίας ὡς πρὸς τοὺς τίτλους (*πανυπερσέβαστος, προσκυνητὸς ὀρισμός, ἡ βασιλεία σου*), ἢ τὰ πράγματα (*τὸ ὄριον τῶν Ἀθηναίων, οἱ κατωτικοί, ὁ ὀρισμός*). Οὕτως ὁ ἀρχαϊσμός εἶναι ἀνάμεικτος μὲ τὴν σύγχρονον κατάστασιν : « οὐ γὰρ φαύλη ζημία καὶ ὕβρις τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς (= τῆς Κωνσταντινουπόλεως !) Ἀθήνας διαγραφῆναι τοῦ κύκλου τῶν ἑλληνίδων πόλεων » ¹.

III

Αἱ ιδέαι τοῦ Μιχαὴλ περὶ ἀποβαρβαρώσεως τῶν Ἀθηναίων ἐξεφράσθησαν ἐπανειλημμένως ², θ' ἀποδείξω δ' ὅτι ἡ ἐν προκειμένῳ ἀντίληψις του εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ ἄδικος.

Γράφων πρὸς Βασίλειον τὸν Πικρίδην ἐξ Ἀθηναίων, λέγει μεταξὺ ἄλλων :

1. Α', σ. 319, 28-30.

2. Πρβλ. Γ ρ η γ ο ρ ό β ι ο ν, Ἐνθ' ἄνωτ. Α', σσ. 207 ἐξ.

« πρὶν ἢ με (μὲν Λάμπρος) τὰς σοφὰς Ἀθήνας λαχεῖν, εἶχον ὁσονοῦν τι γλώττης εὐγενῶς, εἴτ' οὖν ἄττικῶς· νῦν δέ, βεβαρβάρωμαι γὰρ χρόνιος ὢν ἐν Ἑλλάδι...¹. Ὡς γὰρ ἐκείνην (ὁμιλεῖ περὶ τῆς Φιλομήλας) ὁ βάρβαρος Θοᾶξ, οὕτω καὶ ἐγὼ κατωρχουμένη τῆς Ἀττικῆς ἁμοῦσῖα τέθεικεν ἄγλωττον. Πλὴν εἰ καὶ οὕτως ἔχομεν γλώττης ἕξ οὗ δῆτα τῶν οἰκείων ἐκτοπισθέντες ἐθῶν ἐπὶ τὴν κατωτάτην ταύτην ἐξεκυλίσθημεν ἐσχατιάν, ἀλλὰ γε τῆς συνήθους καὶ λογίου φωνῆς εὐαισθητῶς ἔχομεν »². Γράφων δὲ τὴν « Πρωθεωρίαν » τῶν ἰδίων του ἔργων (πιθανώτατα πρὸ τοῦ 1204) διακρίνει ἐκεῖ τὰς ἰδίας του συγγραφὰς εἰς τὰς πρὸ τῆς ἱερωσύνης καὶ τὰς μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἀρχιερατείαν γραφείσας ἀπὸ ἀπόψεως ὕφους, ἐπαινεῖ δὲ τὸ παλαιότερον ὥς ποιητικώτερον καὶ χαρακτηρίζει τὸ μετὰ ταῦτα ὥς αὐχμηρόν. Τὴν μετὰ πτωσιν τοῦ ὕφους ἀποδίδει εἰς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηναίων: « Τοῦτο δὲ τῶν ἀκροωμένων Ἀθηνησιν οὐκέτ' ὄντων φιλομαθῶν οὐδὲ προσεκκαίωντων τὴν τοῦ λόγου θερμότητα, μᾶλλον δὲ ποιούντων ἐπινυστάζειν οἷς ὑπόκωφον ἐνδείκνυνται τὴν ἀκρόασιν, ἵνα μὴ λέγω ὅτι ὅσα καὶ λύρας ὄνος, κατὰ τὴν παροιμίαν, τοῦ περισσόν τι λέγοντος ἐπιστρέφονται »³.

Καὶ τῷ γέροντι τῆς μονῆς τοῦ Κομνηνοῦ κὺρ Ἀθανασίῳ γράφων ἰσχυρίζεται ὅτι « Ἐν Ἀθήναις (γὰρ) τυρβαζόμενος, τί γὰρ ἄλλο ἢ κατ' ἐμὲ ζωὴ ἢ τύρβη καὶ τοῦ νοδὸς ἐπισκότησις; »⁴

Ὁμοίως γράφων πρὸς τὸ πατριάρχην Μιχαήλ τὸν Αὐτωρειανὸν περὶ συγχρόνων των Ἀθηναίων λέγει: « Ἡ μὲν (γὰρ) χάρις τῆς γῆς ἢ αὐτῇ, τὸ εὐκραές, τὸ ὀπωροφόρον, τὸ παμφόρον, ὁ μελιχρὸς Ὑμητιός, ὁ εὐγάληνος Πειραιεύς, ἡ μυστηριώδης Ἐλευσίς ἦν ὅτε, ἡ τῶν μαραθωνομάχων ἱππῆλατος πεδιάς, ἡ τε Ἀκρόπολις αὕτη ἐφ' ἧς ἐγὼ νῦν καθήμενος αὐτὴν δοκῶ πατεῖν τὴν ἄκραν τοῦ οὐρανοῦ· ἡ δὲ φιλολόγος ἐκείνη γενεὰ καὶ περιττὴ τὴν σοφίαν οἴχεται, ἐπεισῆλθε δὲ ἡ ἁμοῦσος, πτωχὴ τὸν νοῦν, πτωχὴ τὸ σῶμα, κούφη μεταναστεῦσαι καὶ ἄλλοτε ἄλλης ἐπιβῆναι (χώρας δηλ.), τροφὴν μαστεύουσα, κάκειθεν αὐθις ἀναπτῆναι κατὰ τοὺς ἀβεβαίους καὶ πλάνητας ὄρνιθας »⁵.

Τῷ δὲ Τεσσαρακονταπήχει κὺρ Γεωργίῳ γράφων, λέγει μετὰ πικρίας: « Τεθέρισμαι τὴν γλῶτταν, ἀφῆρημαι τὴν φωνήν, τὸ πᾶν εἰπεῖν βεβαρβάρωμαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις, καὶ τὸ σχετλιώτερον ἐπελήσθην ὥσει νεκρὸς

1. Τοῦτο λέγει ἀναπλάττων τὸ τοῦ Ἀπολλωνίου Τυανέως « ἐβαρβαρώθην οὐ χρόνιος ὢν ἀφ' Ἑλλάδος, ἀλλὰ χρόνιος ὢν ἐν Ἑλλάδι », Φιλοστράτου, Ἐπιστολὴ Ἀπολλωνίου (Kayser, I, 352).

2. Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 87,5-16.

3. Α', σ. 4,15-19.

4. Β', σ. 128,11-12.

5. Β', σ. 12,9-18.

καὶ ἐπιλέλθῃσιν... »¹ καὶ περαιτέρω : « Εἰ δ' αὐτὸς οὕτω σχετλιάζεις, τί χρεὼν πάσχειν ἡμᾶς τοὺς ἀπάσης σοφίας ὑπεροοίους, καὶ παρ' οἷς βάρβαρος μόνον ὄχλος καὶ τὸ φιλοσοφεῖν ἀπωσάμενος καὶ οἱ πάσαι ἀττικισταὶ νῦν βαρβαρισταί, ὥς μόλις τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν τῆς διαλέκτου σύνεσιν μελετῆσαι ἄνευ τῶν ἔτι περισωζομένων ἀδιαφθόρων ὀνομάτων, τοῦ Πειραιέως, τοῦ Ὑμηττοῦ, τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς Καλλιροῆς, τῆς Ἐλευσίως, τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ ὑποκορίζειν δένδρυφια, προβατύλλια, παιδύλλια καὶ τὰ γε λοιπά, ὅτεῦτος καὶ ἀτοῦνος καὶ τὰ τούτοις σύστοιχα ; Τίς καὶ συνήσει μὴ συγγηράσας καὶ μαθὼν γλῶτταν ἐπαθεῖν βάρβαρον ; »².

Ἀλλὰ τὸν βάρβαρον ὄχλον τῶν Ἀθηναίων, ὥς καλεῖ αὐτὸν ὁ Μιχαήλ, εἶχον διδάξει οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ἡ μόνη φιλοσοφία εἶναι τὸ κατὰ Χριστὸν ζῆν, ὥς ἐκ τούτου δὲ παρήτησεν οὗτος τὴν ζήτησιν τοῦ Πλάτωνος. Ὅτι δὲ εἰς οὐδεμίαν ἐπαρχίαν εἶναι ποτε δυνατόν νὰ συναντήσῃ τις λογίους ἄνδρας ὅσους καὶ οἷους εἰς τὴν μητρόπολιν, τοῦτο πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἰσχύει. Δὲν θὰ ἦτο δὲ καλύτερον ἂν ὁ Μιχαήλ, ἀντὶ περιφρονήσεως τῶν λαϊκῶν γλωσσικῶν τύπων καὶ τῶν ὑποκοριστικῶν, ἐνέκυπτεν εἰς τὴν μελέτην τῆς λαϊκῆς γλώσσης καὶ ἀπεθησαύριζεν αὐτήν ; Τί εἶναι μὴ ἑλληνικὸν ἐξ ὧν παραθέτει ; Εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ὁμιλοῦν οἱ ἐπαγγελματίαι τῶν Ἀθηναίων ὥς λόγιοι τοῦ Ε' αἰ. ; Μήπως οὕτως ὁμίλων οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτοῦ τοῦ Βυζαντίου ; Εἶναι λοιπὸν ἄδικος ὁ Μιχαήλ πρὸς τοὺς συγχρόνους του ! Θὰ τὸ ἀποδείξω ἐναργέστερον διὰ παραδείγματος ἐκ τοῦ εἰσβατηρίου (ἐνθρονιστηρίου) λόγου του (1182).

Λαμβάνω ἐν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον ἔγραψεν αὐτὸς ὁ Μιχαήλ διὰ ν' ἀκουσθῇ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Παρθενῶνος, λησμονῶν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἐτιμᾶτο εἰς τὸ ὄνομα πλέον τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνωτίσσης : « (εἴπερ μὴ) ὁ πάντα καινοτομῶν καὶ ὑποφθείρων χρόνος τῆς πόλεως τὴν ἀττικὴν φωνήν, τὴν εὐγενῆ, τὴν σοφὴν, ὥς ὁ Θραξ ἐκεῖνος ὁ ἀσελγὴς τῆς Πανδιονίδος κόρης τὴν γλῶτταν ἀπέτεμεν ἢ τὰ ὦτα κυψελίδι χρονίας ἀμουσίας ἀπέβυσε, κἀντεῦθεν, εἰ καὶ μὴ ἐκ Φοινίκης, ἀλλ' ἐτέρωθεν γοῦν δόξω κομίζειν τὰ γράμματα... »³. Διὰ νὰ ἐννοηθοῦν τὰ λεγόμενα, πλὴν τῆς γλωσσικῆς καὶ ὑφολογικῆς δυσκολίας, ὁ ἀκροατὴς πρέπει νὰ γνωρίζῃ

1. Β', σ. 43, 24-44, 1-2.

2. Β', σ. 44, 15-26. 3. Ὁ Λάμπρος Β', 566 ἤδη παρετήρησεν : « Θὰ εἴμεθα λίαν ηὐχαριστημένοι ἂν ὁ Μιχαήλ, ἀντὶ νὰ παραπονῇται κατὰ τῆς βαρβάρου τῶν ἑγχωρίων διαλέκτου, ἀνέγραφε καὶ ἄλλας αὐτῶν λέξεις ». Παρετήρησε δ' ὅτι τὸ δένδρυφον μὲν ἐγνώριζον ἤδη ὁ Διοσκορίδης καὶ ὁ Θεόφραστος τὰς δὲ λ. ὅτεῦτος καὶ ἀτοῦνος ἔσωζον οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ιθ' αἰ.

3. Α', σσ. 93 - 94.

τὸν Κάδμον καὶ τὸν περὶ μεταφορᾶς τῶν γραμμάτων ἐκ Φοινίκης θρύλον, καί, ὅπερ κυριώτερον, ποῖος ἦτο ὁ Θοῤῥξ καὶ ποία ἡ Πανδιονίς· ἀλλ' οὐδεὶς ἴσως καὶ σήμερον τῶν ἀκροωμένων συνήθως τὸ κήρυγμα τοῦ μητροπολιτικοῦ μας ἐν Ἀθήναις ναοῦ, ἐρωτώμενος θὰ ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων Πανδίων πολεμῶν κατὰ τῶν Θηβῶν (Λαβδάκου) συνεμάχησε μετὰ τοῦ Τηρέως Θορκὸς καὶ νικᾷ· ὁ Πανδίων δίδει τῷ Τηρεὶ τὴν θυγατέρα του Πρόκνην σύζυγον, ἐξ ἧς οὗτος ἀποκτᾷ υἱόν, τὸν Ἴτυν. Ὁ Τηρεὺς ὅμως ἀτιμάζει τὴν γυναικαδέλφην του Φιλομήλαν καί, διὰ νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσῃ ἐκείνη, τῆς ἀποκόπτει τὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἡ Φιλομήλα κατορθώνει νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν ἀδελφήν της διὰ γραμμάτων ἅτινα κεντᾷ ἐπὶ πέπλου, τὸν ὅποιον πέπλον τῆς ἀποστέλλει. Αὕτη θυμωθεῖσα σφάζει τὸν Ἴτυν καὶ παραθέτει τὰς σάρκας του εἰς τὸν πατέρα του. Εἶτα αἱ δύο ἀδελφαὶ τρέπονται εἰς φυγὴν, τὰς καταδιώκει ὁ Τηρεὺς διὰ ξίφους καὶ θὰ τὰς ἐφύενεν ἂν θεότης τις δὲν μετέβαλλε τὸν Τηρέα εἰς ἔποπα (κουκλοπετεινόν), τὴν Πρόκνην εἰς ἀηδόνα καὶ τὴν τερετίζουσαν Φιλομήλαν εἰς χελιδόνα. Οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Μ. Χωνιάτου δὲν εἶχον ἀναγνώσει, φυσικά, Ἀπολλόδωρον! Ἐὰν τοὺς ὠμίλει διὰ τὰ γνωστὰ εἰς αὐτοὺς πτηνὰ θὰ ἐννόουν περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Ἡ πρώτη θρησκευτικὴ ὁμιλία τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν ὁ ἱεράρχης πρὸς τὸ ποίμνιόν του εἶναι ἡ κατήχησις Α'. Ἰδοὺ τί λέγει ἐκεῖ: « Ἐχετε τῶν ἡμετέρων λόγων τὰς ἀπαρχάς, ὧ φιλόχριστον λάχος ἐμόν... οὐ φιλοτίμους οὐδ' ἐπιδεικτικὰς, οὐδ' οἷας προσαγαγεῖν παρεσκευαζόμεν, ἥνίκα διδάσκαλος ὑμῶν παρὰ τοῦ πνεύματος προκεχειρίσμαι, ἀλλ' εὐτελεῖς τε καὶ πενιχρὰς καὶ καταλλήλους τῇ περὶ λόγους ὑμῶν ἀνασκησίᾳ καὶ ἀγροικίᾳ τῆς πόλεως. Ὡ πόλις Ἀθῆναι, ποῦ ποτε ἀμαθίας περιέστης, ἡ τῆς σοφίας τροφός. Ἐγὼ μὲν ἤσκουν τὴν διάνοιαν καὶ τὴν γλῶτταν παρέθιγον καὶ πρὸς ἀκροατὰς Ἀθηναίων ἀπογόνους ἐνεγυμναζόμεν, οἵτινες, λιμῷ ποτε σφοδροτάτῳ πιεζόμενοι, οὐκ ἠξίωσαν δανείσασθαι παρὰ τίνος ἀνδρὸς ἀφνειοῦ, ἀπαιδεύτου δὲ ἄλλως καὶ βαρβαρίσαντος ἐν τῷ εἰπεῖν, παρὰ τοὺς γραμματικούς κανόνας, ἔγὼ ὑμῖν δανειῶ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀλλ' εἵλοντο θανεῖν λιμῷ πρότερον ἢ παρὰ βαρβαριστοῦ δανείσασθαι, ὥς οὐκ ἔχοντες πάτριον ἀπὸ βαρβαριζόντων τρέφεσθαι. Τοιούτων ἀνδρῶν φιλολόγων ἀπογόνους ἐλπίζων ἔχειν ἀκροατάς, ἤσκουν ἑμαυτὸν ὡς ἐνὶ μάλιστα καὶ πρὸς τὸ σοφώτερον ἐβιαζόμεν τι καὶ οὐ κεκομψευμένον, μὴ οὐκ ἀνάξιος τροφεὺς τὰ ἐς λόγους τοιαῦσδε φανήσομαι πόλεως. Ἀλλ' ἔψευσμαι τῶν ἐλπίδων καὶ τῆς προσδοκίας ἐκπέπτωκα. Ἐναγχος γάρ, τὰ εἰσιτήρια ὑμῖν προσφθεγξάμενος σχέδιά τινα καὶ ἀπέριττα πάνυ τι καὶ ἀφιλότιμα, ὅμως ἔδοξα μὴ συνετὰ λέγειν ἢ ἄλλως ὁμόγλωττα, ἀλλ' ὥς ἀπὸ διαλέκτου περσικῆς ἢ σκυθικῆς! »¹.

Ἡ τοιαύτη ὕβρις πρὸς τὸ ποίμνιον τῶν Ἀθηναίων ἀνατρέπεται ἀπὸ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τῆς κατηχήσεως καὶ τῶν ἄλλων ὀλιγαρίθμων τοῦ Μιχαήλ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὁμιλιῶν. Ἐὰν ἐννόουν τὰ ἅπλᾶ ταῦτα (κατὰ τὸν Χωνιάτην), τότε βεβαίως ἐννόουν ὥς οἱ Πανέλληνες τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ἀττικίζουσιν, τὴν λογίαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν, αἱ δὲ αἰτιάσεις στρέφονται κατὰ τῆς ἀπαιδευσίας αὐτῶν περὶ τὸν ἀρχαῖον βίον καὶ περὶ τὴν μυθολογίαν. Χαρακτηριστικὸν ἀκόμη ὅτι αἱ Ἀθηναὶ δὲν εἶχον ἀποβαρῶθῃ εἶναι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὠνόμαζον δι' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων τὸν Πειραιᾶ, τὴν Ἐλευσίνα, τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ ἄλλα ἐχρησιμοποιοῦν ἀρχαῖα τοπωνύμια.

Ἐνδεικτικὸν δὲ τοῦ ὅτι καὶ σοφοὶ ἄνδρες ὑπῆρχον ἐκεῖ εἶναι ὅτι Ἀθηναῖος ἦτο ὁ οἰκεῖος τοῦ Μιχαήλ χαρτοφύλαξ Ἀθηναίων Γεώργιος Βαρδάνης, ὁ κατόπιν μητροπολίτης Κερκύρας. Ἀθηναῖος δὲ τὴν γέννησιν ὑπῆρξεν Ἰωάννης Χρῦσανθος, ὁ κατόπιν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης¹.

Ἐξ ἄλλου τὸν ἀρχιμανδρίτην τῶν ἐν Ἀθήναις μοναστηρίων Νεόφυτον ἀποθανόντα ἐνεκωμίασεν ὁ Μιχαήλ, ἐξάρας τὴν παιδείαν αὐτοῦ, πράγμα ὅπερ δεικνύει ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν κληρικῶν τῶν Ἀθηναίων ἦσαν εὐπαιδευτοί². οὐδὲ πρέπει νὰ μᾶς διαφύγῃ ὅτι ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης βαρβάρους ἀποκαλεῖ τοὺς μὴ ἑλληνιστὶ λαλοῦντας καὶ δὴ τὴν λογίαν ἀττικὴν διάλεκτον³. Οὕτως οὐ μόνον τοὺς Φράγκους ἀποκαλεῖ ὥς ἁλλογλώσσους βαρβάρους : « (οἱ Ἱταλοὶ) προχειρότατοι (γὰρ) εἰσὶν ἀπάντων βαρβάρων ἀνασκοποῖσιν »⁴ ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηναίων γράφει « ἡ γὰρ πατρίς (Ἀθηναὶ) ἀσεβῶν χώρα ἀπετελέσθη βαρβαρωθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἱταλῶν (= Φράγκων) »⁵. Τὸ δὲ βάρβαρος καὶ βαρβαρίζω δὲν μετεχειρίζετο μόνον ἐπὶ τῆς γλώσσης ἀλλὰ καὶ τῆς παιδείας. Περὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ († 1185) γράφων πρὸς τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελον λέγει : « Πολὺν δὲ πλάνον ὑποστὰς καὶ πολλοῖς ἔθνεσι συμφθαρὲς καὶ τοὺς ὠμοὺς νόμους ἐκείνων μαθὼν, βεβαρβάρωτο γὰρ χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις »⁶, τὴν ἀγαπητὴν του ἔκφρασιν.

1. Περὶ οὗ ὁ Stadtmüller, "Ενθ' ἄνωτ., 313 - 314. Ὀλίγας δεκαετηρίδας προηγουμένως εἶχε ζήσει εἰς Ἀθήνας ὁ κωδικογράφος Ἰωάννης Ταρσίτης (1129) καὶ Αἰγινήτης ἦτο ὁ τὸ 1146 ἀναβὰς εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως πτρχ. Κοσμάς. Πρβλ. Φ. Γρηγοροβίου, Ἱστορία πόλεως Ἀθηναίων Α', σσ. 301 - 302.

2. Πρβλ. καὶ W. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκ. ἐν Ἑλλάδι, Α', σσ. 36 - 37, καὶ Γρηγορόβιον Α', σσ. 302 - 310, ὅπου συζητεῖται τὸ θέμα τοῦτο.

3. Ἦδη οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐθεώρουν τὴν ἑβραϊκὴν ὡς βάρβαρον γλῶσσαν! Πρβλ. Ἰουστίνου, Ἀπολογία Α' 5,4 καὶ 46,3.

4. Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 328,15-16.

5. Αὐτόθι Β', σ. 350,19.

6. Αὐτόθι Α', σ. 218,2-5.

IV

Πρὸ ἡμίσεος καὶ πλέον αἰῶνος ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐδημοσίευσεν ἀνεπιγράφους 27 στίχους τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὴν Θεοτόκον, σημειώσας, ὅτι « τὸ ποιημάτιον ἐγράφη πιθανῶς ἐν Κέῳ, ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἔταξεν (ὁ γραφεὺς τοῦ cod. Petrop. Gr. 250) ὁ Μεσοποταμίτης πρὸ τῆς μονωδίας, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς τὸ ἔσχατον ἴσως ἔργον τοῦ Μιχαὴλ καὶ οἶονεὶ κύκνειον αὐτοῦ πρὸς τὰς πεφιλημένας αὐτῷ Ἀθήνας ἄσμα »¹. Παραθέτω τοὺς στίχους διότι ἔχω διάφορον τοῦ ἐκδότου γνώμην.

Πολλὰ προσῆξα σὺν πόθῳ τε καὶ πόνῳ
τῷ σῷ λάχει, πάναγνε, καὶ τῷ ποιμνίῳ.
Ἐκάλλυνά σου τὸν ναόν, πρῶτος πόνος
ἐπιπλά τιμήεντα καὶ σκεύη φέρω
5 ἄγρους προσάγω, προξενῶ κτήσεις νέας,
ποίμνια, βουκόλια, πᾶν ζώων γένος
οἴκους ἀνιστῶ τοὺς πεσόντας τῷ χρόνῳ,
ἄλλους νεουργῶ (μαρτυρεῖ πᾶς ὁ βλέπων),
τὸν κλῆρον αὖξω, τοὺς φόρους ἐλαφρύνω,
10 ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐξαναस्पῶ ῥιζόθεν.
Τοιαῦτα τὰμά, τὰ δὲ σὰ πρὸς με πλέω
καὶ μείζονα, δέσποινα, καὶ κρείττω λόγου.
Λύπας ἀφαιρεῖς, συμφορὰς ἀποτρέπεις,
νόσους διώκεις, ἐκ πυλῶν Ἀδου ῥύη
15 ἐχθρῶν πανουργεύματα καὶ πλοκάς δόλων
ὡς νῆμα σαθρὸν τῆς ἀράχνης ἐκλύεις.
Ἐν λείπεται μοι τῶν καλῶν τῶν ἐν βίῳ,
θανεῖν ὅπου βέλτιον· οὐ γὰρ ἐνθάδε,
ὅπου τελωνῶν ἐστι τὸ κράτος μέγα,
20 θνήσκοντας ἐνθα τοῦ Θεοῦ παρασιάτας
γυμνοῦσι, λακτίζουσιν (ὦ θεία δίκη)
καὶ δεύτερον κινῶσι θανάτου σκύφον.
Ἐκεῖ θανοίμην, ἐνθα τὸν πλείω δρόμον
ζωῆς ἐμῆς ἤνυσσα μοχθῶν ἐν λόγοις.

Στ. 3. Ἐν τῷ κώδικι ἐκκάλυνα

1. Περ. « Ἀρμονία », ἐνθ' ἄνωτ., σ. 212. Πρβλ. Ἑ. Σκάσση, Παρατηρήσεις, Ἀθηνᾶ ΙΔ', 1902, σσ. 502 - 503. Ὁρθότερον ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀθ. Παπ. Κεραμέως, Noctes Petropol., 246 - 247. Περὶ τοῦ ποιήματος πρβλ. ὅσα ὁ Λάμπρος παρὰ Φ. Γρηγοροβίου, Ἰστ. πόλεως Ἀθηνῶν Α', σ. 285, σημ. 3.

*Ἐνταῦθα ταῦτα· καὶ μετὰ ζωῆς τέλος,
 ῥύου με πυρός, εὐμένιζε σὸν τόκον
 καὶ τοῖς χοροῖς σύνταττε τῶν σεσωσμένων.*

Εἶναι ἀδύνατον οἱ στίχοι αὐτοὶ νὰ ἐγράφησαν εἰς τὴν Κέων, διότι ὁ Χωνιάτης εἶναι ἀκόμη ἐλεύθερος, ὅπως καὶ αἱ Ἀθηναί, ὑγιής, καὶ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἔκαμεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀκέραια. Ὁ Παρθενὼν εἶναι δοθόδοξος καὶ τὰ κτήρια καὶ τὰ ζῶα τὰ ὁποῖα προσέθηκεν εἰς τὸν ναὸν καὶ τὴν ἐπισκοπὴν σῶα. Ἡ πόλις σχεδὸν ἀφορολόγητος, ὁ ἴδιος εὐτυχής. Ἐν μόνον τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν λείπεται εἰς τὸν Μιχαήλ, ν' ἀποθάνῃ ὁ π ο υ βέλτιον. Λοιπὸν δὲν θέλει ν' ἀποθάνῃ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου τῶν ἐμπόρων (τελωνῶν) ἡ δύναμις εἶναι μεγάλη, ὅπου ἀπογυμνώνουν τοὺς ἀποθνήσκοντας ἱερωμένους, ἐπιβάλλοντες εἰς αὐτοὺς οὕτω δεύτερον θάνατον (ἄγνωστον ποῖον τι παράδειγμα εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ ἱεράρχης). Θέλει ν' ἀποθάνῃ ἐκεῖ ὅπου ἐπέρασε τὸ μεγαλύτερον (μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν γράφει) μέρος τῆς ζωῆς του, σπουδάζων καὶ διδάσκων (μοχθῶν ἐν λόγοις). Τὸ μέρος δ' ἐκεῖνο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὰς Κολοσσάς, ὅπου διέτριψε περίπου μίαν τριακονταπενταετίαν, πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐλεύσεώς του, τὴν γενέτειραν πόλιν.

Ὅπωςδὴποτε λοιπὸν οἱ στίχοι ἐγράφησαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ πρὸ τοῦ 1204, πρὸ τῆς συμπληρώσεως 25ετοῦς διαμονῆς ἐν τῷ ἄστει. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος ὁ ἱεράρχης ζητεῖ ἀπὸ τὴν Θεομήτορα ἐδῶ μὲν εἰς τὴν γῆν νὰ ἐκτελέσῃ τὸν πόθον του αὐτὸν (νὰ ταφῇ εἰς τὴν Πατρίδα), ταῖς πρεσβείαις δ' αὐτῆς ὅπως σωθῇ μετὰ θάνατον.

Ἐὰν ἀνέφερα τοὺς στίχους δὲν ἔπραξα τοῦτο ἀπλῶς διὰ νὰ χρονολογήσω καὶ ἐρμηνεύσω τούτους, ἀλλὰ διὰ νὰ σημειώσω τὴν κακὴν διάθεσιν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατέχεται ὁ Μιχαήλ ἔναντι τῶν Ἀθηναίων. Εὐηργέτησε τὸ ἄστυ, ἀλλὰ φοβεῖται ὅτι τοῦτο μετὰ θάνατον δὲν θὰ τὸν τιμήσῃ ἀξίως τοῦ ὑπουργήματός του, χαρακτηρίζει τὰς Ἀθήνας ὡς πόλιν τελωνῶν, ὅπου δηλ. τὸ συμφέρον βαρύνει περισσότερον τῶν γραμμάτων. Ἡ κακὴ αὕτη διάθεσις εἶναι φανερά καὶ εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του, ὅπου τὰς Ἀθήνας χαρακτηρίζει : « (εἰς) τὴν κατωτάτην ταύτην κατεκυλίσθην ἐσχατιάν »¹· καὶ ἄλλου : « Ἦκες ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ταύτην ἐσχατιάν ποτε, ἔνθα φθόνος τε κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν »². Πολλάκις ἔδωκεν εἰκόνα τῆς ζοφεράς καταστάσεως τῆς Ἀττικῆς ἔνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐξ Αἰγίνης πειρατῶν³. Ἡ εἰκὼν γίνεται ζοφερωτέρα ἐκ τῆς προθέσεως τοῦ Χωνιάτου, ὅπως συγκινήσῃ τὴν

1. Πρὸς τὸν οἰκ. πατερ. Λεόντιον (1189 - 1190), Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 74,15. Πρβλ. τὸν αὐτὸν χαρακτηρισμὸν αὐτόθι 87,14-15 (πρὸς Βασ. Πικρίδην).

2. Δημητρίῳ τῷ Δριμεῖ, Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σ. 81,4-5.

3. Πρβλ. Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σσ. 40 - 43, 98 - 100 κ.άλ.

αὐλὴν καὶ ἐλαττώσῃ αὕτη τοὺς φόρους. Ἀλλ' ἡ ζοφερὰ εἰκὼν ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἡθικὴν κατάπτωσιν τῶν Ἀθηναίων: «Βαθεῖα γὰρ Ἀθήνησιν ἐρημία καὶ σπάνις, οὐ μόνον τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ πολλῶ πλέον καὶ φιλίας καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἀγαπήσεως, ὅσον καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τὸ χρῆμα τουτὶ σπανιώτερον»¹. Μολονότι δ' ἐκάλει ἑαυτὸν «φιλαθήναιον»², ἡ νοσταλγία τοῦ παρελθόντος, τῆς μικρασιατικῆς γῆς³, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς αὐλῆς, τῆς σοφίας ἡ ὁποία ἐκαλλιιεργεῖτο παρὰ τὸν Βόσπορον καθίστα τὴν διάθεσίν του πρὸς τὰς ἀπατησάσας αὐτὸν Ἀθήνας δυσμενῆ. Δὲν εὗρεν ἐκεῖ δίκας, δικαστάς, βήματα, ψήφους, νόμους, δημηγορίας, πειθανάγκην ρητόρων, βουλὰς, πανηγύρεις, στρατηγίας πεζομάχων ἅμα καὶ ναυμάχων.

Ὡς φροῦδα πάντα καὶ κατάλληλα μύθοις,...

ἡ παντοδαπὴ Μοῦσα, τῶν λόγων κράτος·

Ὅλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηναίων τὸ κλέος,

γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδῃ. (20, 25-27)

Οὕτω θρηνεῖ εἰς τοὺς στίχους του ὁ Μιχαήλ τοὺς γραφέντας «ἐπὶ τῇ ἀρχετύπῳ ἀνιστορήσει πόλεως Ἀθηναίων»⁴. Οἱ στίχοι αὗτοί δὲν δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς καθρέπτης τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα, ὡς ἐπεκράτησεν. Διότι τὸν δωδέκατον αἰῶνα οὐδαμοῦ τῆς γῆς πλέον ὑπῆρχον βουλὰὶ ἐκδίδουσαι ψηφίσματα καὶ νόμους, οὐδαμοῦ δ' ἐξελέγοντο οἱ ἄρχοντες ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἡ Πνὺξ εἶχε σιγήσει διότι ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἶχε παρέλθει. Ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης ζήσας ὅλον του τὸν ἐφηβικὸν καὶ ἀνδρικὸν βίον μὲ τὸ ὄνειρον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, μὲ τροφὴν τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς καὶ μὲ τὸν πόθον ὅχι μόνον ν' ἀγκαλιάσῃ τὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος (πόθον τῶν σημερινῶν εὐπαιδευτῶν καὶ ἀρχαιοφίλων), ἀλλὰ νὰ κάμῃ βίωμά του τὴν ἀρχαίαν ζωὴν τῶν Ἀθηναίων, ἐπεδίωξε νὰ τῷ ἀνατεθῇ ἡ, πενιχρὰ ἀπὸ ἀπόψεως εἰσοδημάτων, μητρόπολις Ἀθηναίων. Ἴσως τὸν παρέσυρε τὸ γεγονὸς ὅτι θὰ κατόκει ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ θὰ ἱερούργει ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ ἀβίτου χώρου τοῦ Παρθενῶνος. Ἀλλὰ τὴν ἀρχαίαν θεὰν εἶχεν ἀντικαταστήσει ἡ Ἑβραϊόπαις καὶ πολλὰ ὥς ἐκ τούτου εἶχον ἀλλάξει ὑπὸ τοῦ χρόνου ἐρειπωθέντα, καταπεσόντα, μεταβαλόντα

1. Τῷ Ματζούκῃ κύρ Θεοδώρῳ Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σ. 41, 16-19. Ταῦτα ἐγράφοντο ἔτος μόλις μετὰ τὴν ἀφίξιν εἰς Ἀθήνας καὶ ψυχολογικῶς ἦσαν δικαιολογημένα.

2. Τὸ 1216 γράφων πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Νικαίας Θεόδωρον Α', Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σ. 326, 21.

3. Ἡ Μικρασία ἦτο, μὴ λησμονῶμεν αὐτό, ὁ κορμὸς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἡ συγκοινωνία μὲ τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἐπίβλεψις τῆς «ἐπαρχίας» ἀμεσώτερα.

4. Β', σσ. 397-398. Πρὸβλ. καὶ Φ. Γρηγορόβιον, Ἐνθ' ἄνωτ., Α', σσ. 317-320 καὶ τὰ ἐκεῖ ὑποσημειούμενα ὑπὸ τοῦ Λάμπρου.

ὀνόματα, καλυφθέντα ὑπὸ τῆς κόνεως καὶ τῆς λήθης. Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς σύστημα, ἠννόησε τὸ θεοκρατικὸν Βυζάντιον τὸ ὁποῖον ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως δὲν εἶχε καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν ἀθηναϊκὴν δημοκρατίαν. Ὁ ἴδιος ὁ Χωνιάτης ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ ὅπως αὐξήσῃ τὰ κτήματα καὶ τοὺς δούλους τῆς Ἐκκλησίας, ὑπελείπετο δὲ εἰς τὸν ἀναμφισβήτητον ἀνθρωπισμὸν τοῦ ἡ ἐλάφρυνσις τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς φόρους καὶ τὰς ἐκτάκτους εἰσφορὰς καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ πειρατικὰς καὶ ἐπαναστατικὰς ἐπηρείας καὶ καταστροφάς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔπραξε μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ ν' ἀνασυστήσῃ τὴν Πνύκα καὶ νὰ ἴδῃ ζῶσαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ὡς εἶχεν αὐτὴν ἔναυλον καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκ τῶν συγγραφέων, δὲν ἠδύνατο. Τὸ ὄνειρον τοῦ ἀνθρωπιστοῦ, νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀσίας, ἀπὸ τὸν μεσαίωνα, καὶ νὰ δράμῃ ταχὺς πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἀρχαιότητος, νὰ ζήσῃ τὰς Ἀθήνας (ὄχι ἀπλῶς εἰς τὰς Ἀθήνας), δὲν ἦτο πραγματοποιήσιμον. Ἀπλούστατα διότι ὁ δοθεὶς πρὸς τὸν Ἰουλιανὸν χρησμὸς τῆς Πυθίας εἶχεν αἰωνίαν τὴν ἰσχύν. Ἀφ' ἧς ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν ἐκήρυξεν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου αἱ Ἀθηναί μετέβαλον ὄψιν.

Ἐντεῦθεν ἡ πικρία, ἐντεῦθεν ἡ ἀπογοήτευσις. Ἐφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ σοφὸς μητροπολίτης, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ κλεισμένην εἰς τὰς διφθέρας τὴν ἀρχαίαν σοφίαν, κατόκησεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἐκεῖθεν βλέπει κάτωθεν ἀπλουμένην τὴν Ἀττικὴν, τὸν Σαρωνικόν, τοὺς ἐνδόξους τῆς ἱστορίας χώρους. Τελεῖ τὰ μυστήρια ἔνδον τοῦ, ἀκεραίου τότε, Παρθενῶνος. Ἀλλὰ τὰ μνημεῖα κεῖνται τὰ πλεῖστα εἰς ἐρείπια, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἄλλοι, ὅμοιοι πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀσίᾳ, δηλαδὴ Χριστιανοί. Ὅμως τὸν σοφὸν ἱεράρχην διακατέχει « Ἐρως Ἀθηναίων τῶν πάλαι θρυλουμένων, ὑπαναψύχων τοῦ πόθου τὸ θάλλον » ! Ἀλλὰ φεῦ (τὸ ἐπιφώνημα εἶναι ἰδικόν του !) οὐδαμοῦ δύναται τις πλέον νὰ ἴδῃ τὴν πόλιν ἐκείνην τὴν ἀοίδιμον, τὴν ὁποίαν ὁ χρόνος κατεκάλυνεν εἰς τοὺς βυθοὺς τῆς λήθης.

*Ὡς δυστυχῆς ἔγωγε καινὸς Ἰξίων,
ἐρῶν Ἀθηναίων, ὡς ἐκεῖνος τῆς Ἥρας
εἶτα λαθὼν εἰδωλὸν ἠγκαλισμένος,
φεῦ οἶα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω. (13-16)*

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς μυθολογίας ὅτι ὁ Ἰξίων κατέκαυσε τὸν πενθερόν του Δηϊονέα, ἀφοῦ προηγουμένως τὸν ἠπάτησεν ὅτι θὰ τοῦ ἔδιδε δῶρα. Τὸ ἔγκλημα ἐξήγειρε τοὺς θεούς, οἱ ὁποῖοι ἠρνοῦντο νὰ τὸν ἐξαγνίσουν. Ὁ Ζεὺς ἀπεναντίας τὸν συνεχώρησε καὶ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ γίνῃ καὶ ὁμοτράπεζος τῶν ἀθανάτων. Ἀλλ' ὁ ἀχάριστος Ἰξίων ἠράσθη τῆς Ἥρας. Ὁ Ζεὺς διὰ νὰ τὸν ἀπατήσῃ σχηματίζει νέφος εἰς τὸ ὁποῖον δίδει τὴν μορφὴν τῆς θεᾶς, καὶ ἐκ τῆς ἐπακολουθησάσης ἐνώσεως γεννᾶται ὁ Κένταυρος. Ὁ Ἑρμῆς, κατὰ διατα-

γὴν τοῦ Διός, προσδένει τὸν Ἰξίωνα, τὴν ἡλιακὴν ταύτην μορφήν, ἐπὶ πτερωτοῦ τροχοῦ, ὃ ὁποῖος καὶ τὸν παρασύρει ἀνὰ τὸ διάστημα.

Νέος λοιπὸν Ἰξίων, ἀγκαλιζόμενος τὴν νεφέλην εἶναι ὁ Χωνιάτης. Ἡ νεφέλη δὲν εἶναι ἡ Ἥρα, δὲν εἶναι αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους. Θὰ ἦτο ἴσως σκληρὸν νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἐκ τοῦ νέου τούτου Ἰξίωνος ἐγεννήθησαν νέοι κένταυροι, διότι οἱ στίχοι τοῦ Μιχαὴλ ἀπὸ πολὺ μακρὰν ἐνθυμίζουν τοὺς ἰάμβους τῶν τραγικῶν, ἐσφραγισμένοι βαθύτατα ἀπὸ τὴν τεχνικὴν τῶν Βυζαντινῶν.

Καὶ οὗτοι μὲν ἐγράφοντο ὅταν ἐκάθητο ὁ Μιχαὴλ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχιερατεύων. Ἀλλ' ὅτε οἱ de la Roche κατέλαβον τὰς Ἀθήνας καὶ ἐστερήθη τῆς μητροπόλεως, τοῦ ποιμνίου, τῶν εἰσοδημάτων, ἄλλως εἶδε τὰ πράγματα. Οὕτω τὸ 1205 γράφει ὁ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Βασίλειον Καματηρόν : « οὗ μὲν πεπίστευμαι θείου κήπου (τῶν Ἀθηνῶν δηλονότι) δικαίως ἐκβέβλημαι (διὰ τὰς ἁμαρτίας), ἐνταῦθα δὲ (ἐν Κέῳ) κατῴκισμαι ἐκ γειτόνων τῆς Ἀττικῆς, ὡς Ἐδὲ μ' ἄλλης, ἀπέναντι, οὐχ ἵνα ψυχαγωγίαν ἐντεῦθεν ἦντιναοῦν ἔχω, ἀλλ' ἵνα μᾶλλον διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς ὄψεως ὑπομιμνησκόμενος τοῦμὸν ἄλγος ἀνακαινίζω, ἐπιξαίνων ὥσπερ διὰ τῆς ἀναμνήσεως... »¹.

Δέκα δ' ἔτη μετὰ ταῦτα, κλαίων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἱστορικοῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, ἔγραφε περὶ τῆς μητροπόλεως : « ὀλβιώτατον καὶ ὀνομαστότατον ἱερὸν Ἀθήνησι πιστευθεῖς καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ προϋστάμενος θυσιαστηρίου πνευματικοῦ καὶ πλείστην ὅτι καὶ πολυειδῆ προῖσχομένου διηνεκῶς θείαν ἐνέργειαν... »². Τώρα ἡ πικρὰ ἐξορία καὶ ἡ ἀριστερὰ τύχη κατέδειξαν τὴν ἀξίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὡς πόλεως καὶ ὡς ἀρχιερατικῆς ἑδρας, ὥστε τὸ ἄστυ νὰ εἶναι παράδεισος ἔναντι τῆς φιλοξενούσης τὸν Χωνιάτην Κέῳ³.

Διὰ νὰ καταλήξωμεν νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεμελιώσωμεν συμπεράσματα ἐπὶ τῆς ρωμαντικῆς καὶ πολλάκις παροδικῆς διαθέσεως τῶν λογίων καὶ ἐπὶ τῆς διὰ λόγου ἐκφράσεώς της. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης εἶναι σχολαστικὸς καὶ ἀρχαιόπληκτος πρὸ παντός, ἀλλ' εἶναι ἀνθρώπις⁴. Τὸ

1. Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 259, 21-26.

2. Αὐτόθι Α', σ. 357, 20-23.

3. Γράφων ἀπὸ τὴν Κέων πρὸς τὸν ἀνεψιόν του Νικήταν, ἐγκατασταθέντα εἰς τὰς φραγκοκρατούμενας Ἀθήνας, χαρακτηρίζει κακῶς τὴν πόλιν : « Ἀθήνας (δὲ) ποθεῖτε, καὶ ταῦτα μηκέτ' οὔσας Ἀθήνας, μηδὲ τῶν παλαιῶν χαρίτων σωζούσας ὅτι-ποτοῦν εἰδωλον, ἀλλὰ βάραθρον μόνον οὔσας καὶ κλανθμῶνος ἄλλην κοιλάδα καὶ τίσεων χωρίον καὶ πέτρην ἀγέλαστον ἢ κατὰ τὴν ἐρημωθεῖσαν Βαβυλῶνα οἰκητήριον δαιμονίων καὶ ὀνοκενταύρων ὀρχηστήριον καὶ ἐνδιαίτημα » ! Αὐτόθι Β', σ. 269, 27-270, 5.

4. Πρβλ. τὸ ἐξῆς χαρακτηριστικὸν τμήμα ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Χωνιάτου πρὸς Δημήτριον τὸν Δριμύν : « ὦ μακαρίων ἐκείνων ἀνδρῶν ! (τῶν ἀρχαίων). Οὐ γὰρ ὄνειδιζω τῆς ἐνδιαστρόφου θρησκείας, μακαρίζω δὲ ὅτι, καὶ τοιαῦτα θρησκευόντες, ὁμως τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς ἀντεποιοῦντο προθύμως, οἱ καὶ θαλάσσης κατετόλ-

ὄνειρον τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὸν φέρει εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι τοῦ
 ιβ' αἰῶνος εἶναι ἀκόμη μεσαιωνικαὶ καὶ ἐντονώτατα χριστιανικαί. Προβαδίζει
 λοιπόν, ὡς λέγομεν συνήθως, ὁ λόγιος τῆς ἐποχῆς του δι' ὃ καὶ συγκρούεται
 πρὸς αὐτήν. Ἀλλ' ἀπὸ τὴν τοιαύτην σύγκρουσιν δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ
 συμπέρασμα ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἐκβαρβαρωθῇ. Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τόσον
 βάρβαροι ὅσον αἱ Χῶναι, ἢ Θεσσαλονίκη, ὅσον αὕτη ἢ Κωνσταντινούπολις.
 Ἀπλούστατα δηλαδὴ ἦσαν χριστιανικαί.

μων καὶ μακρὰς ἀποδημίας ἐστέλλοντο, ἵνα τὸν ἀνθρώπινον βίον κοσμήσαι σφίσιν
 ἐγγένηται. Καὶ ὁ μὲν φόρους ταῖς νήσοις ἀρμόσας ὠνομάζετο δίκαιος, ὁ δὲ νόμοις
 τὰς πόλεις ἐρρῶθμιζεν, ὁ δὲ τις ἐπὶ Σικελίαν ἀπέπλει καὶ πολλάκις τὴν ὅλοην ἀνε-
 μέτρησε Χάρυβδιν, ὡς φιλοσοφία χαλάσῃ τυραννίδος ὠμότητα. (Ἀριστείδης - Σόλων -
 Λυκοῦργος). Ποίαν Ἡρακλῆς ὁ γενναῖος οὐκ ἐπῆλθεν ἡπειρον, θηρία καὶ θηριώδεις
 ἀνθρώπους ἐξαφανίζων καὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀνακαθαίρων καὶ μετασκευάζων
 εἰς ἡμερότητα ; Δι' αὐτὴν καὶ εἰς θείαν λῆξιν ὑπὸ τῶν εὖ πεπονθότων παρενεγράφετο ».
 Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 82,23 - 83,3.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΘΗΝΑΪΚΑ

1. Μιχαήλ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν τοῦ Χωνιάτου: Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα κὺρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν¹.

Τολμῶντες οἱ ἀνάξιοι καὶ πανευτελεῖς δοῦλοι τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας βασιλείας σου δεόμεθα, δέσποτα ἡμῶν ἄγιε.

5 Τὸ καθ' ἡμᾶς ὄριον τῶν Ἀθηνῶν, πάλαι τοῦ πλήθους τῶν ἐποίκων αὐτοῦ διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπηρείας ἐκκενούμενον αἰεὶ, νῦν κινδυνεύει καὶ εἰς αὐτὴν περιστῆναι τὴν παροιμιαζομένην ἐρημίαν σκυθικὴν (Aristoph., Acharn. 703). Τὸ δὲ αἷτιον ὅτι πολλαῖς ἐπηρείαις βαρυνόμεθα, μᾶλλον δὲ πλείοσι καὶ βαρυντέραις ἢ περὶ οἱ γειτονοῦντες ἡμῖν λοιποὶ κατω-
10 τικοί. Οὐ μόνον γὰρ ἡμεῖς δις καὶ τρίς καὶ πολλάκις παρὰ τὰς γείτονας ἡμῶν χώρας ὑπέστημεν ἀναγραφὰς καὶ ἐπιτηρήσεις ἀναγραφῶν γεωμετροῦ-
σῶν ἴχνησι ψυλλῶν (Aristoph. Nub. 145 etc.) ἄντικρυς τὰ ὑπόψαμμα
ταυτὶ καὶ λυπρόγεα ἡμῶν γήδια καὶ σχεδὸν καὶ τὰς τρίχας αὐτὰς τῶν κεφα-
λῶν ἡμῶν διαριθμουμένων, πόσῳ γε μᾶλλον ἀμπέλου φύλλον ἢ φυτοῦ τινος,
15 ἀλλὰ καὶ αἱ καθεκάστην λοιπαὶ κοσμικαὶ ἐπήρειαι ἐν μὲν ταῖς λοιπαῖς
χώραις ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐνεργοῦνται ἢ παρὰ τῶν πραιτῶρων κουφίζονται,
χαριζομένων αὐταῖς τὰ τοιαῦτα, ἅτε καὶ τὰς ἐπηρείας ταύτας ἐνεργούντων
αὐτῶν ὥς τὰ πολλὰ ἢ συνεργούντων πάντως τοῖς ἐνεργοῦσιν, ἐν ἡμῖν δὲ
πᾶσαι ἐνεργοῦνται καὶ ἐπιβαρῶς ἅπασαι καὶ τῶν ἄλλων πρῶτιστα, καὶ
20 ταῦτα ἐν τῇ τῆς Ἑλλάδος κειμένοις ἐσχατιᾷ.

Καὶ μαρτυρεῖ τὸ προσεχῶς παρελθὸν ἔτος, ὅτι κτίσεως κατέργων ὀρι-
σθείσης, ἡμεῖς πρῶτοι καὶ μόνοι τῶν ἄλλων, καίπερ μὴ κτισθέντων, ἐξη-
μιώθημεν, ὅτε, τοῦ πανσεβάστου Στειριόνου καταπεπλευκότος, μόνοι πάλιν
ἡμεῖς νομίσματα... ὑπὲρ πλωτῶν κατεβαλόμεθα, ἡνίκα πάλιν ὑπὲρ πλωτ-
25 ῶν τῷ Σγουρῷ καὶ τῷ πραιτῶρι ποσότητα... νομισμάτων δεδώκαμεν,
ἀπαιτηθέντες καὶ ἄκοντες, ὁπόσῃ οὐδὲ τὸ ὄριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου κατε-
βάλετο, καὶ ταῦτα τῷ καθ' ἡμᾶς ὀρίῳ ἔκ τε παλαιοῦ ἔθους, ἀλλὰ δὴ καὶ
ἀπὸ τῆς γενομένης καθ' ὀρισμὸν ἀπογραφῆς πολλοστημορίου ἐπιβάλλοντος
ὧν ἐκεῖνα καταβαλέσθαι ὤφειλον.

30 Ἐῶμεν ἀναφέρειν τὴν τοῦ κήνσου ἀπαίτησιν, τὴν λεηλασίαν τῶν θαλατ-
τίων ληστῶν. Ἀλλὰ τὴν πραιτωρικὴν ἐπήρειαν καὶ δυναστείαν, πῶς ἂν ἀδα-
κρυτὶ καὶ διηγησοίμεθα; Μηδεμιᾶς γὰρ οὔσης ἐνοχῆς ὑπὲρ τοῦ ὀρίου ἡμῶν

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Georg Stadtmüller, OC Num. 91 (1934), σσ. 283 - 286.

τῷ κατὰ καιροῦς πραιτώρι, οὐ πρακτορικῆς ἐνεργείας, οὐ πραιτωρικῆς
δικαιοδοσίας, καθότι προσκυνητὸν χρυσοβούλλον καὶ αὐτὴν ἀπείργει τὴν εἰς
Ἀθήνας αὐτῷ πάροδον, ὅδε σκῆπτεται μὲν τὴν ἕνεκά γε προσκυνήσεως
εἰσέλευσιν, αἰδοῖ τάχα τῶν χρυσοβούλλων, ἐπέρχεται δὲ πανοτρατιᾷ μετὰ
5 τῶν ἑαυτοῦ, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κηφῆνας συνεπισπώμενος, ἀνδράρι' ἅττα
τριωβολιμαῖα καὶ τὴν ἐφήμερον τροφὴν ἐξ ἀρπαγῆς καὶ κλοπῆς ποριζόμενα,
ὥσπερ ἂν εἰ κατὰ πολεμίας τινὸς καὶ βαρβαρικῆς χώρας εἰσβαλεῖν ἔμελλεν.
Ἐμπροσθεν δὲ αὐτοῦ, τὸ τῆς γραφῆς εἰπεῖν, τρέχει ἀπώλεια (Job 41, 13),
ὑποδοχάτορές τινες καλούμενοι, πεντακοσιομεδίμνους ζητοῦντες ἐκάστης
10 ἡμέρας ἀνδρῶν τε καὶ ἱππῶν τροφὰς καὶ θρεμμάτων ὅλα ποίμνια καὶ ὀρνί-
θων ὅλας ἀγέλας καὶ τὸ σῦμπαν τῆς θαλάσσης ὕψον εἰσπρατιόμενοι οἶνον τε
χρῆμα, ὅσον οὐδ' ἂν αἱ καθ' ἡμᾶς ἄμπελοι γεωργήσαιεν, καὶ ἵνα μὴ μακρο-
γορῶμεν, τοῖς κατὰ μέρος ἐπεξιόντες, καὶ μισθὸν ἐπὶ τούτοις ἀπαιτοῦσιν
ὥς εὐεργέται τινές, καὶ μισθὸν οὐ φαῦλόν τινα καὶ κοῦφον, ἀλλ' ὅλην χρυ-
15 σίου, ὅσην ἂν αὐτοῖς περιστήσῃ τὸ τῆς ἀπλήστου ψυχῆς αὐτῶν ἐφιέμενον.
Ἐπὶ τούτοις ἐπεισιν ὁ πραιτὼρ αὐτὸς καί, πρὶν ἢ πολλάκις τὴν προσκύνη-
σιν ἀφοσιώσῃται τῇ θεομήτορι, τὸν μὲν κατέχει, ὥς μὴ ἀπαντήσαντα, ἄλλον
δὲ κατ' ἄλλην αἰτίαν καθείργνυσι καὶ ζημιοῖ καὶ οὕτω κατευωχηθεὶς ἡμῶν,
ἐφ' ὅσας ἂν βούλοιτο τὰς ἡμέρας, ζητεῖ προσκυνητίκιον — οὐκ οἶδαμεν ὥς
20 προσκυνηθεὶς παρ' ἡμῶν εἴτε ὥς αὐτὸς προσκυνήσας τὴν θεομήτορα —,
καὶ οὐ μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ λογαριαστής καὶ πρωτοβεστιάριος καὶ πρωτο-
κένταρχος καὶ καθεξῆς οἱ παρεπόμενοι ἅπαντες· καὶ διατείνεται μὴ πρότε-
ρον ἐντεῦθεν ἀναστῆναι, πρὶν ἂν ἐν ταῖς αὐτοῦ χερσὶ τοῦτο δέξαιτο. Ὅμως
πολλὰ δεομένων ἡμῶν καὶ διομνυμένων μὴ ἄλλως δύνασθαι τοῦτο καταβα-
25 λεῖν, εἰ μὴ κοινὸς ἔρανος γένοιτο, πείθεται μόλις καὶ τὸν εἰσπραζόμενον
ἑάσας ἀπαίρειν παρασκευάζεται. Εἴτα ποῖον ὑποζύγιον οὐκ ἀγγαρεύεται,
μᾶλλον δὲ ποῖον ἀγγαρευόμενον οὐ τῷ οἰκείῳ δεσπότη πιπράσκειται, οὐχ
ἅπαξ, ἀλλὰ πολλάκις καὶ δεύτερον ; Ἡ ποῖον ἕτερον οἶονδηποτοῦν εἶδος
οὐ διαρπάζεται καὶ ἀπεμπολεῖται ἕκαστον αὐτῶν ἢ αἰρόμενον οἴχεται ;

30 Εἰς τί γοῦν ἢ τοιαύτη ἀπώλεια ἡμῶν, δέσποτα ἡμῶν ἅγιε, τοῦ δημο-
σίου μηδὲν ἐντεῦθεν κερδαίνοντος, μᾶλλον μὲν οὖν ζημιουμένου δι' ὧν κατὰ
βραχὺ μεταναστεύουσιν οἱ πλείους ἡμῶν καὶ ἐρημοῦνται ὅσον ἤδη ἡ χώρα ἡ
ἡμετέρα, ὥς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, καὶ κολοβοῦνται τὸ ἐγνωσμένον ἀκρόστι-
χον ; Διὰ τοῦτο, ὀλίγα ὧν πάσχομεν ἀνενεγκόντες, δεόμεθα τῆς φιλανθρω-
35 ποιότης ἀγίας βασιλείας σου γενέσθαι καὶ ἐφ' ἡμῖν ἔλεος καὶ κοπάσαι ποτὲ
τὸν κατακλυσμὸν τῶν ἐπηρειῶν ἢ διορισθῆναι μετριωτέρας καὶ ἡμῖν φορη-
τὰς γίνεσθαι καὶ κατὰ τοὺς προσόντας ἡμῖν ὁρισμοὺς — οὐδὲν γὰρ και-
νότερον ζητοῦμεν ἢ ἄλλως τῷ δημοσίῳ ἐπιζήμιον — καὶ πρῶτα μὲν ἀπαλ-
λάξαι ἡμᾶς τῆς πραιτωρικῆς ἐφόδου, καταδρομῆς τε καὶ διαρπαγῆς τοῦ
40 δοθέντος ἡμῖν ῥεφενδαρίου, μεγαλυπερόχου μυστικοῦ, τὸ παρ' ἡμῶν ἀφαι-

ρούμενον ὑποκρατοῦντος ἐκ τῶν εἰσκομιζομένων παρὰ τῶν πραιτώρων, ὡς διώρισται, καὶ ἐτέρας τινὸς ἐγγράφου ἐπιφωνήσεως καὶ ἀπειλῆς ἐπανατεινομένης αὐτοῖς τὰ ἔσχατα πείσεσθαι, εἰ μὴ ἀπόσχοιντο τοῦ ὁρίου τῶν Ἀθηναίων· ἔπειτα καὶ συνδοσίας πλωτῶν καὶ πλωτῖμους διδόναι ὅσους ἡμῖν
 5 ἐπέθηκεν ἡ ἀπογραφὴ τοῦ χρηματίσαντος λογοθέτου τοῦ δρόμου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα, καὶ μὴ πλείους αὐτῶν, μήτε ἀντὶ τῶν ἐπιβαλλόντων ἡμῖν πλωτῶν ἐκ τῆς τοιαύτης ἀπογραφῆς συνδοσίας ἀπαιτεῖν ἄνευ ὁρισμοῦ. Καὶ τοῦτο γὰρ ἐφ' ἡμῖν τολμᾶται τοῖς ταλαιπώροις ἐνίοτε.

Ἐπεὶ δὲ καὶ πολλὰς ἀναγραφὰς ὑπέστημεν, ὡς μικρὸν ἄνωθεν ἀνε-
 10 νήγαμεν, δεόμεθα μὴ καὶ αὖθις βάρος ἀναγραφῆς ἐπιρριφῆναι τῇ χώρᾳ ἡμῶν, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τυχὸν χώραις τῶν κατωτικῶν ὁρισθῇ γενέσθαι ἀναγραφὴν, ἀλλ' ἐπικυρωθῆναι καὶ τὸν ἕνεκα τούτου ἐπορευθέντα ἡμῖν προσκυνητὸν ὁρισμὸν τῆς ἁγίας βασιλείας σου, καὶ μὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρως ἀπολυθέντας καὶ ἀπείργοντας τοὺς πειρωμένους ἐκ τῶν καστρη-
 15 νῶν κατέχειν ὅπωςδῆποτε καὶ νέμεσθαι χωρία καὶ στάσεις χωριτικάς. Εἰς συντριβὴν γὰρ τοῦτο τῶν δροῦγγων καὶ ὄλεθρον ἀφορᾷ· ἡ δὲ τῶν δροῦγγων ἀπώλεια τοῦ καθ' ἡμᾶς ὁρίου παντός ἐστὶν ἀπώλεια. Καὶ τούτων γενομένων, σωζοίμεθ' ἂν ἡμεῖς, σώζοιτο δ' ἂν καὶ τῷ δημοσίῳ τὰ ἐξ ἐμῶν συνεισφερόμενα, καὶ σωζόμενοι οὐ παυσαίμεθα τοῦ ὑπερεύχεσθαι τῆς ἁγίας
 20 βασιλείας σου, ἧς ὡς ἀνάξιοι δοῦλοι τολμήσαντες ἐδεήθημεν.

2. Στίχοι τοῦ σοφωτάτου μητροπολίτου Ἀθηναίων κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Χωνιάτου ἐπὶ τῇ ἀρχετύπῳ ἀνιστορήσει πόλεως Ἀθηναίων¹.

Ἐρως Ἀθηναίων τῶν πάλαι θρουλουμένων
 ἔγραψε ταῦτα ταῖς σκιαῖς προσαθύρων
 καὶ τοῦ πόθου τὸ θάλλον ὑπαναψύχων.
 Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἦν οὐδαμοῦ φεῦ προσβλέπειν
 5 αὐτὴν ἐκείνην τὴν αἰοίδιμον πόλιν
 τὴν δυσαρτίθμου καὶ μακραίωνος χρόνου
 λήθης βυθοῖς κρύψαντος, ἠφαντωμένην,
 ἔρωτολήπτων ἀτεχνῶς πάσχω πάθος,
 οἱ τὰς ἀληθεῖς τῶν ποθουμένων θέας
 10 ἀμηχανοῦντες τῶν παρόντων προσβλέπειν,
 τὰς εἰκόνας ὁρῶντες αὐτῶν, ὡς λόγῳ
 παραμυθοῦνται τῶν ἐρώτων τὴν φλόγα.
 Ὡς δυστυχῆς ἔγωγε, καινὸς Ἰξίων,

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν S. G. M e c a t i, εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 425 - 426.

15

ἔρῳν Ἀθηναίων, ὥς ἐκεῖνος τῆς Ἥρας
εἶτα λαθὼν εἰδωλὸν ἡγκαλισμένος.

Φεῦ οἶα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω·
οἰκῶν Ἀθήνας οὐκ Ἀθήνας πού βλέπω,
κόνιν δὲ λυπρὰν καὶ κενὴν μακαρίαν.

20

Ποῦ σοι τὰ σεμνά, τλημονεστάτη πόλις ;
Ὡς φροῦδα πάντα καὶ κατάλληλα μύθοις,
δίκαι, δικασταί, βήματα, ψῆφοι, νόμοι,
δημηγορίαι, πειθανάγκη ῥητόρων,
βουλαί, πανηγύρεις τε καὶ στρατηγίαι,
τῶν πεζομάχων ἅμα καὶ τῶν ναυμάχων,
ἢ παντοδαπὴ Μοῦσα, τῶν λόγων κράτος.

25

Ὅλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηναίων τὸ κλέος·
γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἄμυδρόν τις ἴδοι.
Συγγνωστός οὐκοῦν, εἴπερ οὐκ ἔχων βλέπειν
τῶν Ἀθηναίων τὴν αἰδοίμιμον πόλιν,
Ἰνδαλμα ταύτης γραφικὸν ἐστησάμην.

30